

for resten den kendte ballonfører; Staunings forældre prøvede forgæves at få ham på balletskolen – H. C. Andersen blev heller ikke optaget; H. P. Prior indgik som enkemand ægteskab med en datter af Johanne Louise Heibergs adoptivdatter; osv.). I det hele er bogen dog en virkelig god historisk skildring og ikke med så mange spring i udviklingen som i første bind. Dernæst rummer den en række enkeltheder, som først her er sat sammen, og som kun den vil kunne kende, der har en meget omfattende læsning i litteraturen. Det vil være en god mulighed for på en bekvem måde at komme tæt på personer og begivenheder.

Vagn Dybdah!

Hans Branner: *Småstat mellem stormagter. Beslutningen om mineudlægningen august 1914.* (Munksgaard, 1972). 279 s.

Den 5. august 1914 om morgenen kl. 8 overrakte den tyske gesandt i København Ulrich von Brockdorff-Rantzau efter sin regerings ordre en forespørgsel til den danske regering, om Danmark straks var villig til at spærre Storebælt effektivt dvs. med miner mod begge krigsførende parter. Det gav anledning til hektiske forhandlinger, der sluttede med et møde i statsrådet den 5. august kl. 16.30. Her besluttede kongen og ministrene at udlægge minerne.

Hans Branners bog er koncentreret om begivenhederne den 5. august 1914 fra om morgenen kl. 8 til om eftermiddagen kl. 16.30. I sjælden grad kan man sige, at der, efter god klassisk tradition, her er tale om både tidens, stedets og handlingens enhed. Men Hans Branner er ikke ude på at skildre dagens dramatiske forløb

som et spændende skuespil; hans ærinde er meget mere omfattende. Han vil ved at analysere den valgsituation, hvori de danske politikere var sat ved den tyske forespørgsel give et bidrag til en generel belysning af Danmarks stilling i den internationale politik, derudover vil han sætte begivenhederne den 5. august 1914 ind i en større sammenhæng ved at undersøge magtbalancen mellem England og Tyskland, som den udviklede sig i årene før 1914. Han kommer derved ind på de marinestrategiske forhold forud for første verdenskrig og stormagternes interesse for Danmark. Men han vil mere endnu; han vil stille sin undersøgelse i en organisk sammenhæng med den såkaldte småstatsteori, dvs. teoretiske overvejelser vedrørende småmagternes stilling i forhold til de omgivende stormagter. Der er i de senere år foretaget indgående undersøgelser af de små magters stilling til de store. Den største sikkerhed har småmagterne haft, når stormagterne efter udmattende krige sluttede fred og trak vejret en stund; sådan var det i en periode efter Napoleonskrigene og efter 1. verdenskrig. I sådanne perioder havde småmagterne en vis sikkerhed, men samtidig kun ringe indflydelse eller betydning. Det ændrede sig i krisesituationer, hvor deres bidrag til en eventuel krigsførelse kunne være af stor værdi for næsten jævnbyrdige stormagter, der ved tilslutning fra den ene eller den anden mindre magt måske kunne få den overvægt, der kunne afgøre krigen. Heldigst var de små magter stillet, hvis deres ønske om neutralitet var i de stridendes fælles interesse. Derved kunne nogle af småstaterne hygge sig i smug, medens hele verden brændte om deres vugge; sådan var det for Danmark under 1. verdenskrig.

Hans Branner går også ind på den tankegang, at den svage stat kan udnytte sin svaghed ved at balancere mellem jævnbyrdige stormagter eller ved at være dråben, der kan få et bæger til at flyde over. Han mener, at en småstats marginale placering i forhold til de store i højere grad giver de små stater valgmuligheder, end man ved de hidtidige undersøgelser af krisesituationer har villet være ved.

Alle disse teoretiske betragtninger gør Hans Branner rede for i et stort indledende afsnit, hvor han foruden småstatsteorien også redegør for teorien om beslutningsprocessen, specielt når der træffes udenrigspolitiske beslutninger. Mens småstatsteorien søger at belyse de generelle handlingsmønstre, fører beslutningstager-teorien til en overvejelse af de specielle forhold, når en beslutning bliver taget, og man må her sondre imellem den viden, som beslutningstagerne, det vil i tilfældet august 1914 for Danmarks vedkommende sige kongen, ministrene og de militære ledere, faktisk sad inde med og så de tanker og forestillinger, der bevægede de ledende i England og i Tyskland, tanker og forestillinger som man i Danmark kun havde en højst ufuldkommen information om. Det er meget vigtigt i historiske fremstillinger at fastholde denne sontring. Den kan måske illustreres, hvis man forestiller sig nogle kortspillere, der, mens spillet står på, hver især kun kender sine egne kort og kun har modpartens udspil at reagere på; bagefter kan så en udenforstående med kendskab til kortenes fordeling på de forskellige hænder og spillets gang finde ud af, hvordan trumferne faktisk var fordelt. Med denne viden kan man analysere kortspillet og fortælle, hvilke fejl der blev begået.

Det fremgår af Hans Branners un-

dersøgelse, at de handlende politikere kun havde ufuldstændigt informationsniveau at træffe deres beslutninger på; men videnskabsmanden, den udenforstående, har kunnet skaffe sig et langt mere omfattende kendskab til tingene, end de handlende personer har haft, og han har tillige kendskab til, hvad udgangen på spillet blev; han kan skildre »Wie es eigentlich gewesen«, for at sige det med et berømt ord af den tyske historiker Leopold von Ranke, altså redegøre for, hvorledes tingene egentlig forholdt sig. Men småstatsteorien og beslutningstager-teorien trækker i det givne tilfælde til hver sin side. Hans Branner vil på en gang belyse generelle teorier om småstater og søge at teoretisere både på beslutningstagerens plan og på det såkaldte objektive plan, altså med den viden, som eftertiden er i besiddelse af.

Foruden disse teoretiske aspekter er Hans Branners bog også kendetegnet ved en meget strengt gennemført statsvidenskabelig systematik. Et af de begreber, som han i denne sammenhæng arbejder med, er et begreb, som han kalder koordinationsgraden hos de to for os afgørende stormagter England og Tyskland. Ved koordinationsgrad forstås her samspillet mellem de forskellige statsorganer, der er af betydning for en stat i krig, altså især samspillet mellem udenrigstjeneste samt ledelsen af hær og flåde. Det følgende citat giver et indtryk af forfatterens metode og stil. Han skriver: »En lav koordinationsgrad kan give sig udslag i konflikter mellem militære og politiske interesser og mellem disse instanser indbyrdes. Vanskelighederne opstår især i stormagtens relationer med småstaten, idet retningslinierne for dens handlinger i mindre grad er gennemtænkte og på forhånd fastlagte. I

en krisesituation, hvor beslutningerne skal træffes hurtigst og på lavt informationsniveau kan det let forekomme, at underordnede organer, der i en given situation er direkte berørte, får uforholdsmæssig stor vægt i stormagternes beslutningsproces. Konfliktmulighederne mellem de forskellige organer har herved en tendens til at øges, idet de underordnede organer normalt vil anskue problemerne ud fra en snævrere baggrund. Det gælder især for organer, der er geografisk isoleret fra den centrale ledelse».

Disse betragtninger ser meget generelle ud. Det er de ikke. De er udelukkende møntet på den ganske specielle situation, som bestod i den tyske militære ledelse i året 1914, da den lokale kommando over flådestyrken i Østersøen, prins Heinrich af Preussen, handlede på egen hånd ved bl. a. om morgenen den 5. august at lade udlægge miner i dansk territorialfarvand, før der var sket henvendelse til Danmark om at spærre Storebælt effektivt med miner mod begge parter. Hvis man i stedet for Danmarks situation tænker på småstaten Belgiens situation, så har betragtningen slet ingen gyldighed. Påstanden om at retningslinierne for stormagts relationer til småstaten i mindre grad er gennemtænkte og på forhånd fastlagte er et generelt udsagn, men der udsiges kun noget om det specielle tilfælde, som forfatteren behandler i den foreliggende bog. Herover for må derfor den kritiske indvending være tilladt, at eksemplernes antal som helhed ikke er stort nok til at dække de generelle betragtninger. For nærmere at belyse denne indvending kan det nævnes, at et bidrag til småstatteorien må indebære en undersøgelse enten af flere staters vilkår i samme situation, eller

samme stats forhold i skiftende situationer eller begge dele. Hvis man holder sig til august 1914, kunne man se på, hvordan det gik f. eks. Serbien, Belgien, Holland, Danmark og Sverige. En sammenligning mellem disse stater i forhold til stormagterne ville være en særdeles frugtbar problemstilling. Krigen 1914 blev som bekendt udløst ved en konflikt mellem en stormagt og småmagt, nemlig konflikten mellem Østrig og Serbien; krigen fik sin særlige karakter ved Tysklands overfald på den neutrale småstat Belgien, medens Holland gik fri. Danmark førte en for Tyskland acceptabel neutralitetspolitik, og kravet om mineudlægning var ikke noget ultimatum. Sverige blev ikke stillet over for krav om at spærre sin del af sundet, for blot at nævne nogle enkelte træk.

På den baggrund forekommer Danmarks stilling i august 1914 at være et særtilfælde. Det er ligeledes tvivlsomt, om man med dette ene eksempel, der vedrører mineudlægningen i 1914, kan udsige noget væsentligt om Danmarks stilling i den internationale politik på længere sigt. Der skal medgives, at Hans Branner i en kort oversigt trækker nogle linier frem til situationen den 9. april 1940, men kun antydningssvis gennemføres en sammenligning.

Hvis forfatteren en gang vil gå mere til bunds i en sammenligning af de to situationer 1914 og 1940, ville det være anbefalelsesværdigt at medinddrage Danmarks situation i sensommeren 1807, da England stillede krav om den danske flådes udlevering. Der er principielt set ret ensartede internationale konstellationer både i 1807, 1914 og 1940, og der er mange lighedspunkter i situationerne. De storpolitiske kriser derimod, der ligger før dette tidspunkt

f. eks. i 1657–60, var af en anden art; det vil også de kommende kriser være, i al fald så længe Danmark er med i en omfattende alliance, som tilfældet har været fra 1949.

Hans Branner har lagt hovedvægten på at gennemføre en statsvidenskabelig undersøgelse. Først som et tredje og mere underordnet formål har det været hans hensigt at medvirke til at skabe en større afklaring af det historiske hændelsesforløb. Men uanset at dette formål kommer på sidste plads, må det fremhæves, at Hans Branner faktisk har ydet et værdifuldt bidrag til at belyse det historiske hændelsesforløb den 5. august 1914, så vi nu forstår det bedre end før. Han har kunnet komme med nye bidrag, fordi de tyske og engelske kilder nu er tilgængelige. Der mangler ikke meget i den fulde opklaring. Endnu kan der komme nye momenter frem, fordi man ved, at der i Christian X's optegnelser findes ukendt materiale og ligeledes i en endnu utilgængelig redegørelse af marineministeriets direktør Kofoed-Hansen, men ellers synes alle relevante kilder at ligge fremme i dagens lys.

Takket være de tyske kilder kan Hans Branner forklare, hvorledes henvendelsen til Danmark den 5. august 1914 kom i stand. Det viser sig, at kravet om mineudlægningen var en improvisation. Der var ikke på forhånd forberedt en henvendelse af denne art; men på foranledning af den øverstkommanderende over flådestyrkerne i Østersøen, prins Heinrich af Preussen, forelagde den tyske marines ledelse den 4. august, da risikoen for Englands indgriben i krigen var overhængende, den tyske generalstab spørgsmålet om at spærre Storebælt; generalstaben anbefalede, men med det principielle ønske, at Danmarks neutralitet skulle opretholdes, og sam-

me dag den 4. august 1914 formulerede storadmiral Tirpitz den henvendelse, der skulle rettes til Danmark, så snart man havde vished for, at England gik med i krigen.

Men inden forespørgslen om morgenen den 5. august kunne forelægges den danske regering, havde prins Heinrich handlet på egen hånd, idet han udnyttede en uklarhed i de forholdsordrer, han fik fra Berlin. I Danmark kunne man ikke vide, at prinsen handlede egenmægtigt; her registrerede man med den største uhyggefølelse tidligt om morgenen den 5. august, at der blev lagt miner ud også på dansk territorialt farvand, og man måtte opfatte dette som et vidnesbyrd om, at tyskerne ikke tog i betænkning at krænke den danske neutralitet. På alle planer improviserede de tyske instanser i august 1914, men meningen var at respektere Danmarks neutrale status. Det er resultatet af Hans Branners undersøgelser.

Ved en gennemgang af de engelske arkiver har Hans Branner kunnet konstatere, at den britiske interesse for det danske område var minimal; mindre end man på forhånd kunne have ventet det. Men en interessant oplysning har han fundet i de engelske arkiver. Det er en henvendelse, som kong Christian X lod foretage til den engelske gesandt i København den 5. august. Henvendelsen supplerer et længe kendt telegram, som Christian X sendte til sin fætter, den engelske konge, hvormed han forklarede mineudlægningen som en neutral handling. Det viser sig, at kong Christian har bedt en af sine andre fætre, prins Georg af Grækenland og Danmark om at meddele den engelske gesandt i København, at Danmark udadtil ville affinde sig med at udlægge miner, men at de lagte miner ville ikke være ladte. Prins Georg

fortalte videre til gesandten, at den danske regering ikke vidste dette. Om der her er tale om bluff eller realiteter, får foreløbig stå hen i det uvisse; det kunne godt ligne Christian X at agere på denne måde. Historikerne må, når tiden er inde, søge at skabe klarhed på dette punkt.

Med megen konsekvens og kraft har Hans Branner fulgt sin linje både på det teoretiske og systematiserende plan, og han fremhæver bestemte resultater af sine undersøgelser. Han sætter også sine resultater i relation til en problemstilling, der går bag om både teorier og systematik. Han har nemlig også stillet sig den opgave at undersøge beslutningsprocessens hvorfor (dvs. en forklaring på det, der faktisk skete) og dens hvorfor ikke (dvs. en undersøgelse af om der var andre muligheder, end den der blev realiseret). Hans Branner er nået til det resultat, at der var flere muligheder end den, der blev realiseret. Han mener, at Danmark i 1914 havde langt større spillerum, end man almindeligvis har troet. De danske politikere, der dengang traf afgørelsen om at udlægge minerne, ville hævde, at der ikke var noget reelt alternativ til mineudlæggelsen; Branner mener, at dette er urigtigt; han vil med sin undersøgelse være med til at nedbryde de mange politiske forestillinger, der hviler på et utilstrækkeligt og ofte fordomsfyldt grundlag, og han drager den konklusion, at man ikke kan diskutere Danmarks vigtigste udenrigspolitiske handlinger som f. eks. tilslutningen til Nato i 1949 og til EF i 1972 på grundlag af en idé om statsnødvendigheden, dvs. forestillingen om, at der kun findes en beslutningsmulighed dikteret af en bestemt nødvendighed med henblik på statens opretholdelse. Nok er der grænser for handlefriheden hos et lille

lands ledere, men hverken udenrigs- eller indenrigspolitik er kun et spørgsmål om at tilpasse sig givne muligheder. »Politik er i lige så høj grad et spørgsmål om at ville«. Således lyder bogens sidste sætning, og den er vel nok lidt af en politisk trosbekendelse. Den står for øvrigt i en mærkelig kontrast til den ellers gennemførte videnskabelighed. Den interesserede læser kan nok spørge sig selv og andre, om denne stillingtagen til statsnødvendighedens problem nu er særlig frugtbar eller væsentlig. Lige så værdifuldt det er at påpege de andre muligheder i en krisesituation, den senere videnskabelige forskning kan finde frem til, lige så meget må man erkende, at den handlende politiker, der tilpasser sig de givne politiske vilkår lige så vel som andre følger parolen, om at politik er at ville. Han ville den løsning, der for ham syntes at være den eneste mulige eller rigtige, når han i en krisesituation blev præsenteret for et krav om at sige ja eller nej. Dermed skal ikke underkendes den værdi, der ligger i et systematisk studium af afviklede krisesituationer, hvoraf man kan drage generelle slutninger, der kan være vejledende eller afskrækkende for senere politikere, men i de givne fremtidige situationer vil der være nye momenter, som kan føre til improvisationer, som det for Tysklands vedkommende skete i 1914, medens danske politikere hver især ud fra en mere eller mindre fastlagt forhåndsopfattelse vil træffe deres valg. Til udformningen af denne forhåndsopfattelse kan statskundskaben og historien i høj grad bidrage.

Det er med meget stor interesse, anmelderen har fulgt Hans Branners redegørelse for mineudlægningen i 1914 i den teoretiske sammenhæng, som han har valgt for sin fremstil-

ling. Både konsekvens og tankekraft er imponerende, et værdifuldt bidrag til en stadig standende debat.

Troels Fink

Alex Foss: *Memoirer fra 1. verdenskrig*. Udgivet af Poul Melgaard og Erling Foss. (Carit Andersens Forlag, 1972). 158 s.

Den 24. januar 1920 blev Industrirådets formand Alexander Foss på vej fra et møde til et andet ramt af en hjerneblødning. Sygdommen satte punktum for hans aktive politiske indsats. Foss benyttede sin rekonvalescens til at diktere sine erindringer fra krigsårene 1914–1919, og det er disse erindringer, der nu er blevet udgivet af Erling Foss og Poul Melgaard.

Den periode erindringerne dækker havde for Foss været præget af en kolossal arbejdsbyrde. Ved krigsudbruddet i 1914 var han formand for Industrirådet, og som sådan blev han af indenrigsminister Ove Rode udpeget til at være medlem af Den overordentlige Kommission. Dermed blev han involveret i prisreguleringsarbejdet, som navnlig fra 1917 antog et betydeligt omfang. Dette arbejde varede for hans vedkommende indtil efteråret 1918, da han på grund af utilfredshed med prisregulerings politiske implikationer og som følge af stigende travlhed trak sig tilbage. I mellemtiden var han i 1915 blevet valgt til folketinget som repræsentant for Det konservative Folkeparti. Dets folketingsgruppe talte på det tidspunkt kun syv medlemmer, hvilket bevirkede, at ordførerskabsbyrden blev meget tyngende. For at komme fri af dette søgte Foss i forbindelse med valget i 1918 over i landstinget. Det største arbejde ydede han imidlertid i forbindelse med vareudvekslingen med udlandet.

Mens Ove Rode var ivrig for at engagere statsmagten i reguleringen af den indenlandske handel, var udenrigsminister Erik Scavenius betydelig mere tilbageholdende med at engagere statsmagten i reguleringen af den udenlandske handel. Det bevirkede, at en stor del af arbejdet blev overladt til de store erhvervsorganisationer, som derved fik betydelig øget indflydelse – og arbejdsbyrde. Foss bar en stor del af denne, særlig fra 1917, hvor han blev formand for det nyoprettede organ Erhvervenes Fællesudvalg, der fungerede som en slags udenrigspolitisk pendant til Den overordentlige Kommission. Det havde vist sig nødvendigt at oprette fællesudvalget for at imødegå udlandets forsøg på at spille de forskellige danske hovederhverv ud mod hinanden.

Alexander Foss indtog altså en central placering i datidens politiske liv, og det er derfor i sig selv velmotiveret at udgive hans erindringer fra denne periode. Derimod er selve udgivelsen, altså den form erindringerne er blevet fremlagt i ikke god. Erindringerne blev, som indledningsvis nævnt skrevet efter Foss' hjerneblødning, og det har selvsagt sat sit præg på dem, først og fremmest derved, at de er blevet dikteret. På grund af sygdommen kunne Foss ikke selv skrive, og han måtte ikke arbejde ret længe ad gangen. Erindringerne er derfor blevet til, så at sige som en række fortællinger, og den mundtlige form er tydelig. Det gør dem på ingen måde mindre læseværdige, og det er derfor rimeligt så vidt muligt at lade teksten stå uændret, sådan som udgiverne har gjort. Til gengæld kræver denne fremgangsmåde såvel en indledning, der præsenterer Alexander Foss og ridser baggrunden for hans virke op, som en række noter,